

JASKÓ SÁNDOR:

A KISBALATON TÖZEGTERÜLETÉNEK GEOLÓGIAI FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

A Kisbalaton tőzegterülete Keszthelytől ÉNy-ra Egregy községnél kezdődik s D-i irányban 32 km hosszan elnyúlva, Simonyi, Somogy megyei falunál ér véget. Pontosan a medence közepén van a Kisbalaton kiszáradófélben lévő mocsara. Itt a legszélesebb a lápteknő, 5 km. Alapterülete 41 km². (8152 hold.) A Kisbalaton tőzegterületét K felé elválasztja a Balatontól a keszthelyi halomgerinc és a balatonszentgyörgyi Bokros hegy. A Kisbalaton tőzegterületétől Ny-ra Zalaapáti és Balatonmagyaród között van a Zalaberek, ez kisebb terjedelmű, de hasonló kifejlődésű tőzegláp. A két lápot egymástól elválasztó ÉD-i irányú dombvonulatot Hídvégnél töri át a Zala folyó, mely a Kisbalatonon átfolyva, Fenékpusztánál ömlik a Balatonba.

A Kisbalaton környékének alapkőzete mindenütt pannon agyag, homok és homokkő. Csak Egregynél bukkan elő a keszthelyi hegység legnyugatibb felsőtriász dolomitroge. A dolomitsziklák D-i tövében húzódó vetődés folytatásába esik Hévízfürdő. A fürdő parkjában megfigyelhető a Congeriákat és Melanopsisokat tartalmazó pannon homokkőpadok ívszerű áthajlása. Hévíztől Egregyig É felé, Hévíztől Páhokig pedig D felé lejtenek a rétegek. Valószínűleg egy KNy-i tengelyű, töréses felboltozódással van dolgunk. Malompuszta környékén. E-i dőléseket mértem. Úgy látszik, Páhoktól és Keszthelytől D-re, egy szirklinális húzódik, az előzővel párhuzamosan. A rétegek többnyire 10–20° szöveget zárnak be a vízszintessel. A hegyszerkezet kinyomozását megnehezíti a pannon homokkő gyakori álrétegezettsége és a feltárások csekély száma. A pannon rétegeknek ezen a vidéken gyűrt voltára már *id. Lóczy* is ismétlen rámutatott (8. p. 356, 365, 407.) *Pávai Vajna* szintén KNy-i csapású redőződést ír le erről a vidékről (11. p. 76.). A legtöbb feltárás Egregy, Hévíz, és Keszthely környékén van, innen D felé fokozatosan ritkulnak a pannon kibúvások. Vörs, Sávoly, Szökedencs és Kiskomárom tájékán az alapkőzetet már teljesen elfödik a pleisztocén lösz és homok.

Az alaphegység szerkezete pliocén korú. Levantei rétegek ezen a vidéken nincsenek és így nem tudjuk pontosan, hogy a pliocén

melyik szintjében történt a kéregmozgás. Lehetséges, hogy a felső-pannon és levantei határán, úgymint ezt a délzalai petróleumterületen *Strausz* kimutatta. (14.) Kétségtelen azonban, hogy a pleisztocén szembevető diszkordanciával települ a pannon letarolt felszínére. A negyedkori üledékek elterjedését és létrejöttét nem a pannon időszaki, hanem egy, a jelenlegi felszíntől csak kevésbé eltérő fiatal domborzat szabta meg. Kétségtelen az is, hogy a Balaton és Kisbalaton — geológiai időmértékkel mérve — csak a közelmúltban kelet-

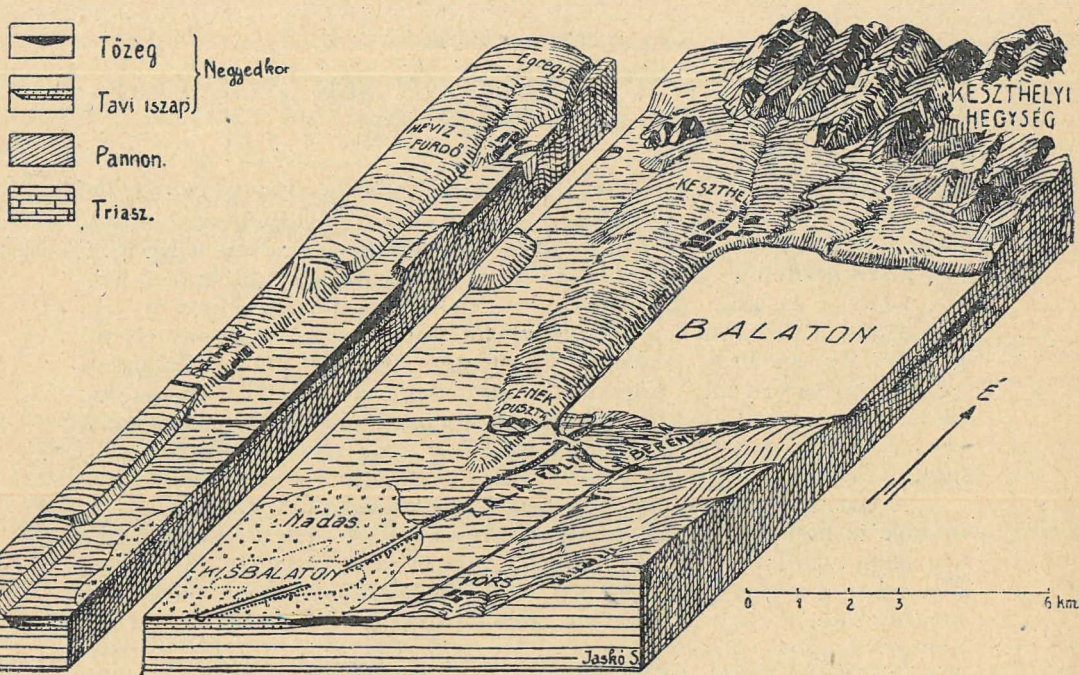

Fig. 1. ábra.

Vázlatos tömbvázlat a Kis-Balaton környékéről. Erősen túlmagasítva. Schematisches Blockdiagramm des Kis-Balaton-Gegend. Stark überhöht.

keztek és nem a levantei vagy éppen pannon tónak összezsugorodott maradványai. Jelenkori élőviláguk ném a levantikumból származó relikтусz: levantei tavi lerakódások ezen a vidéken nincsenek is. Számos jel arra mutat, hogy a levantei időkben és a pleisztocén elején szárazföld volt a környék. A pannon üledékek felső részéből kb. 160—180 m vastag közettömeg pusztult le, valószínűleg az erózió, defláció és szoliflukció együttes hatására. Közismert bizonyítékok a Balatonvidéki bazaltvulkánok, melyeknek alsó kétharmada pannon rétegből áll, míg felső harmada bazaltból van. A látatakaró 260—300 m tszf. magasságban lévő alsó lapja tanuhegyként jelöli a levantikum előtti felszínt. (9. p. 410.)

A dunántúli folyóterraszkok jelentéktelenek, az erdélyi folyóterraszkokhoz hasonlítva. Erdélyben ugyanis főleg folyók időszakosan változó bevágódása alakította ki a medence mai domborzatát. A Dunántúlon pedig más erők is közrejátszottak. Főleg a Balaton vidékén hiányzanak a magasabb fekvésű, idősebb terraszok.

A pleisztocén vége felé a Dunántúli Középhegység DK-i tövében felszíni bemélyedés jött létre. Ezek a Kisbalaton, Balaton, Sárrét, Velencei-tó, Zámolyi-medence. Egyes szerzők vetődésekkel határolt besüllyedésnek, mások pedig a hegységen nagy erővel átbukó, főnszerű szél deflációs kimarásának tartják őket. A tektonikai eredet mellett szól, hogy É-i partjuk összeesik a hegység peremtörésével. Igaz, hogy ez a tektonikai vonal harmadkori, feltételezhető azonban, hogy a negyedkorban is lehettek kisebb újraeledő utómozgások ezek mentén. A tektonikai eredet ellen szól szabálytalan körvonaluk és igen sekély voltak. A beléjük rakódott tavi és mocsári üledékek, valamint víztömegük, seholsem mélyebb 20—30 m-nél, ami vízszintes kiterjedésüknek még 1%-át sem teszi ki. Lehetséges az is, hogy mindkét hatóerő együttműködött, vagyis a deflációnak könnyebben áldozatul estek a tektonikus mozgásoktól meglazított, összemorzolt kőzetrészek. A Balaton tektonikus besüllyedése mellett bizonyítanak *Kéz Andor* szerint a Zala terraszai is. *Kéz* szerint a Balaton-árok tektonikus besüllyedése billentette meredekké Túrjéától lefelé a terraszokat (6. p. 17.). Ezt az eseményt *Kéz* a Riss—Würm interglaciálisba helyezi. Csatlakozik felfogásához *Bulla* is, mert szerinte ebből az időpontból származnak a Balaton legrégebbi üledékei és színlói. (3. p. 33.).

Kezdetben a Balaton lényegesen nagyobb volt, mint ma. A Zalavölgy Garabonctól Zalaapátiig, a Kisbalaton völgye Komárvárostól Egregyig, a Sávoly-berek, a Nagyberek, a Szigligeti-berek egészen Tapolcáig és még több kisebb nyúlvány, mind összefüggő víztükröt alkotott. A dombsorok még messzebbre nyúltak a tóban, mint ma. Az ÉD-i irányú, hosszúkás vízmedencéket keskeny csatornák kötötték össze egymással. Mint minden gyenge lefolyású sekély tónak, így ennek a vízállását is erősen befolyásolta az éghajlat, vagyis a beleömlött és a belőle elpárolgó, illetve eifolyó vízmennyiség aránya. A vízállás ingadozásainak egyes állomásait a parti hullámverés nyomai: a színlők és turzások jelzik. Volt idő, mikor még a mainál is kevesebb víz volt a tóban. A legalacsonyabb vízállást, 6 m-el a mai vízszint alatt, a Balaton fenekén, a tavi iszaprétegek közé települt tőzegtelepek jelzik. Ennek lerakódási idejében a Balatonnak egészen mocsárrá kellett sekélyesednie. Az egyes színlők korát és keletkezési sorrendjüket ma még nem tudjuk teljesen biztosan. *Kéz* egyik régi dolgozatában a Balaton 6 m-es, legmagasabb vízállását, a Zala ópleisztocénkori alsó terraszával, a 6 m-es legalacsonyabb vízállást pedig a Zalavölgy alluviális folyóhordalékának fenéklapjával összeeső új pleisztocénkori legmélyebb bevágódási szinttel egykorúnak véli. A Zala jelenlegi völgsíkja pedig a Balaton mai szintjéhez iga-

zodik. (5. p. 56.) 1943-ban írt újabb dolgozatában módosítja felfogását, amennyiben most a Balaton-árok tektonikus besüllyedését a Zala legmélyebre vágódásával, a Zalavölgy legutolsó felkavicsolódásának kezdetét a Balaton legmagasabb vízállásával veszi egykorúnak s az új pleisztocénbe helyezi. (6. p. 17.)

Az idők folyamán fokozatosan alakult ki a Balaton mai körvonala. A benyúló földnyelveket alámosta és megkurtította a hullámverés, az innen származó homokból turzásokat épített. A turzások elrekesztették az öblök bejáratát, úgyhogy bennük elszaporodhatott a mocsári vegetáció s megindult a tőzegképződés. Így keletkeztek a boglári, lellei berkek és a Nagyberkek Fonyód és Balatonkeresztúr között. A Balaton D-i partjának egyenes vonala (tehát nem tektonikai törés, hanem a hullámverés munkájának eredménye. A szigliget—tapolcai lápteknő. keletkezése még tisztázatlan. Itt ugyanis nem

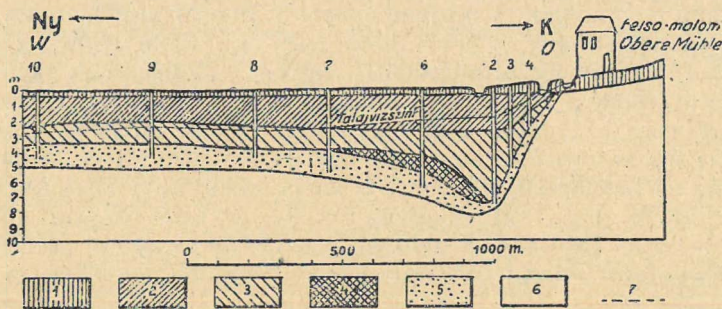

Fig. 2. ábra.

Túlmagasított szelvény a Keszthelyi-berkekről. *Profil des Keszthelyer Berke (überhöht)*. 1 = gyepszint, *Rasendecke*, 2 = szurok-tőzeg, *Pechtorf*, 3 = gyapjas tőzeg, *wolliger Torf*, 4 = iszapos tőzeg, *schlammiger Torf*, 5 = fenékiszap, *Bodenschlamm*, 6 = pannon homokkő, *pannonscher Sandstein*, 7 = talajvízszint, *Grundwasserspiegel*.

tudunk a tótól elzáró turzás-gátról. A Kisbalaton medencéjének a Balatontól való elrekesztésében a turzásokon kívül a Zala-delta is szerepet játszott. És mégis, ugyancsak a Zala vízsdóra tartotta fenn mindmáig az összeköttetést közöttük. A Kisbalaton tőzegterületének kialakulását leolvashatjuk a benne felhalmozódott üledéksorokból.

A Kisbalaton medencéjének üledékeit a 2. és 3. ábrán látjuk. A 3. ábra szelvénye ÉD-i irányban a medence hosszanti tengelyvonalában halad. Egregytől 1 km-re É-ra kezdődik, ahol az alluviális patakhordalékból dolomitszikkák bukkannak elő. Itt még nagy a völgy esése, km-kint 3 m. Egregynél, ahol a tőzeg kezdődik, a völgytalp esése km-kint 2 m-re csökken. A 35 m mély hévizi forrástól amúgy is meredek tölcésére szelvényünk erős túlmagasítása miatt kútszerűnek látszik. Partfalában 4—5 m mély tőzeg alatt kb. 1 m vastag kavics-hordalék, majd pannon homokkő következik egész a

A dunántúli folyóteraszok jelentéktelenek, az erdélyi folyóteraszokhoz hasonlítva. Erdélyben ugyanis főleg folyók időszakosan változó bevágódása alakította ki a medence mai domborzatát. A Dunántúlon pedig más erők is közrejátszottak. Főleg a Balaton vidékén hiányzanak a magasabb fekvésű, idősebb teraszok.

A pleisztocén vége felé a Dunántúli Középhegység DK-i tövében felszíni hemélyedés jött létre. Ezek a Kisbalaton, Balaton, Sárrét, Velencei-tó, Zámolyi-medence. Egyes szerzők vetődésekkel határolt besüllyedésnek, mások pedig a hegységen nagy erővel átbukó, főnszerű szél deflációs kimarásának tartják őket. A tektonikai eredet mellett szól, hogy É-i partjuk összeesik a hegység peremtörésével. Igaz, hogy ez a tektonikai vonal harmadkori, feltételezhető azonban, hogy a negyedkorban is lehettek kisebb újraeledő utómozgások ezek mentén. A tektonikai eredet ellen szól szabálytalan körvonaluk és igen sekély voltak. A beléjük rakódott tavi és mocsári üledékek, valamint víztömegük, seholsem mélyebb 20—30 m-nél, ami vízszintes kiterjedésüknek még 1%-át sem teszi ki. Lehetséges az is, hogy mindkét hatóerő együttműködött, vagyis a deflációnak könnyebben áldozatul estek a tektonikus mozgásoktól meglazított, összemorzolt közetrészek. A Balaton tektonikus besüllyedése mellett bizonyítanak *Kéz Andor* szerint a Zala terraszai is. *Kéz* szerint a Balaton-árok tektonikus besüllyedése billentette meredekké Türrjétől lefelé a terraszokat (6. p. 17.). Ezt az eseményt *Kéz* a Riss—Würm interglaciálisba helyezi. Csatlakozik felfogásához *Bulla* is, mert szerinte ebből az időpontból származnak a Balaton legrégebb üledékei és színlői. (3. p. 33.).

Kezdetben a Balaton lényegesen nagyobb volt, mint ma. A Zala-völgy Garabonctól Zalaapátiig, a Kisbalaton völgye Komárvárostól Egregyig, a Sávoly-berek, a Nagyberek, a Szigligeti-berek egészen Tapolcáig és még több kisebb nyúlvány, mind összefüggő víztükröt alkotott. A domsorok még messzebbre nyúltak a tóban, mint ma. Az ÉD-i irányú, hosszúkás vízmedencéket keskeny csatornák kötötték össze egymással. Mint minden gyenge lefolyású sekély tónak, így ennek a vízállását is erősen befolyásolta az éghajlat, vagyis a beleömlött és a belőle elpárolgó, illetve elfolyó vízmennyiség aránya. A vízállás ingadozásainak egyes állomásait a parti hullámverés nyomai: a színlők és turzások jelzik. Volt idő, mikor még a mainál is kevesebb víz volt a tóban. A legalacsonyabb vízállást, 6 m-el a mai vízszint alatt, a Balaton fenekén, a tavi iszaprétegek közé települt tőzegtelepek jelzik. Ennek lerakódási idejében a Balatonnak egészen mocsárrá kellett sekélyesednie. Az egyes színlők korát és keletkezési sorrendjüket ma még nem tudjuk teljesen biztosan. *Kéz* egyik régi dolgozatában a Balaton 6 m-es, legmagasabb vízállását, a Zala ópleisztocénkori alsó terraszával, a 6 m-es legalacsonyabb vízállást pedig a Zalavölgy alluviális folyóhordalékának fenéklapjával összeeső új pleisztocénkori legmélyebb bevágódási szinttel egykorúnak véli. A Zala jelenlegi völgyésíkjé pedig a Balaton mai szintjéhez iga-

zodik. (5. p. 56.) 1943-ban írt újabb dolgozatában módosítja felfogását, amennyiben most a Balaton-árok tektonikus besüllyedését a Zala legmélyebbre vágódásával a Zalavölgy legutolsó felkavicsolódásának kezdetét a Balaton legmagasabb vízállásával veszi egykorúnak s az új pleisztocénbe helyezi. (6. p. 17.)

Az idők folyamán fokozatosan alakult ki a Balaton mai körvonala. A benyúló földnyelveket alámosta és megkurtította a hullámverés, az innen származó homokból turzásokat épített. A turzások elrekesztették az öblök bejáratát, úgyhogy bennük elszaporodhatott a mocsári vegetáció s megindult a tőzegképződés. Így keletkeztek a boglári, lellei berkek és a Nagyberkek Fonyód és Balatonkeresztúr között. A Balaton D-i partjának egyenes vonala (tehát nem tektonikai törés, hanem a hullámverés munkájának eredménye. A szigliget—tapolcai lápteknő keletkezése még tisztázatlan. Itt ugyanis nem

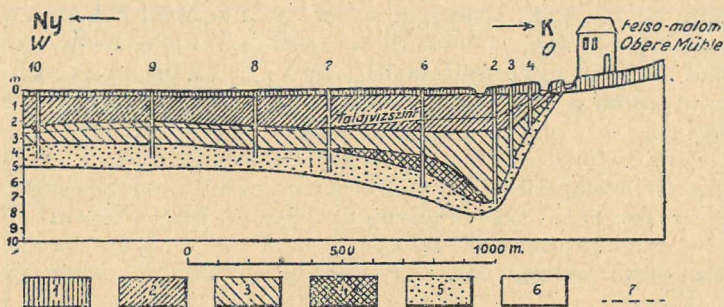

Fig. 2. ábra.

Túlmagasított szelvény a Keszthelyi-berkekről. *Profil des Keszthelyer Berke (überhöht)*. 1 = gyepszint, Rasendecke, 2 = szurok-tőzeg, Pechtorf, 3 = gyapjas tőzeg, wolliger Torf, 4 = iszapos tőzeg, schlammiger Torf, 5 = fenékiszap, Bodenschlamm, 6 = pannon homokkő, pannonischer Sandstein, 7 = talajvízszint, Grundwasserspiegel.

tudunk a tótól elzáró turzás-gátról. A Kisbalaton medencéjének a Balatontól való elrekesztésében a turzásokon kívül a Zala-delta is szerepet játszott. És mégis, ugyancsak a Zala vízódra tartotta fenn mindmáig az összeköttetést közöttük. A Kisbalaton tőzegerületének kialakulását leolvashatjuk a benne felhalmozódott üledéksorokból.

A Kisbalaton medencéjének üledékeit a 2. és 3. ábrán látjuk. A 3. ábra szelvénye ÉD-i irányban a medence hosszanti tengelyvonalában halad. Egregytől 1 km-re É-ra kezdődik, ahol az alluviális patakfordalékból dolomitsziklák bukkannak elő. Itt még nagy a völgy esése, km-kint 3 m. Egregynél, ahol a tőzeg kezdődik, a völgytalp esése km-kint 2 m-re csökken. A 35 m mély hévizi forrástól amúgy is meredek tölcseré szelvényünk erős túlmagasítása miatt kútszerűnek látszik. Partfalában 4—5 m mély tőzeg alatt kb. 1 m vastag kavicsfordalék, majd pannon homokkő következik egész a

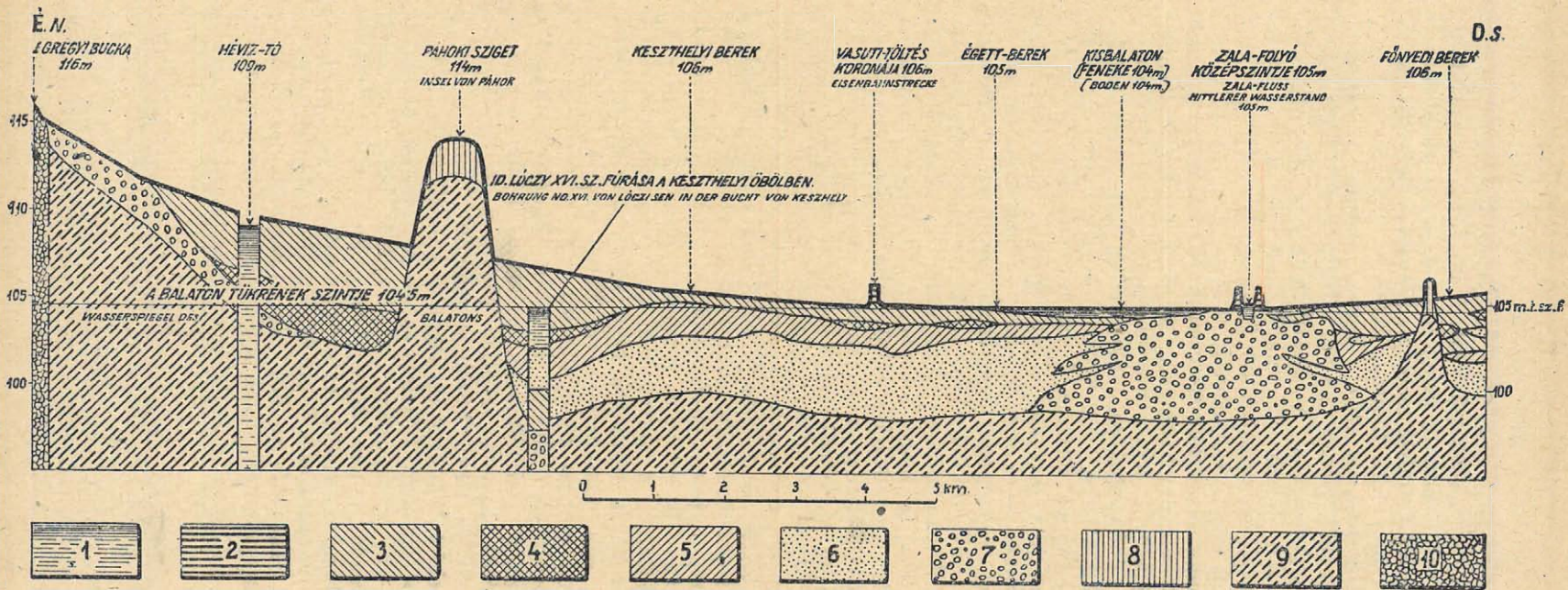

Fig. 3. ábra.

Tülmagasított hosszszelvény a kisbalatoni tőzegmedencéről. *Längsprofil des Kis-Balaton Torfbeckens (überhöht)* 1. = víz, Wasser, 2 = mesterséges feltöltés, künstliche Aufschüttung, 3 = szurok-tőzeg, Pechtorf, 4 = kevert tőzeg, gemischter Torf, 5 = gyapjas tőzeg, wolliger Torf, 6 = iszap, Schlamm; 7 = homok és kavics, Sand und Schotter, 8 = lösz, Löss, 9 = pannon homokkő, pannonischer Sandstein, 10 = triász dolomit, triassischer Dolomit.

fenékgig. Hévíztől kilométerenként már csak 1 m-t esik a völgytalp. A páhoki szigettől a vasúti töltésig pedig mindössze 0.4 m kilométerenként az esés. A sík alluviumból meredek lejtővel emelkedik ki a páhoki sziget pannon homokkő tömege. Érdekes, hogy a tőzeg legnagyobb vastagságát a páhoki sziget körül találjuk. A homokkő dombfalai meredeken süllyednek az őt gyűrűszerűen körülvevő 2 m-nél vastagabb tőzegréteg alá. A keszthelyi-berek meredekfalú, laposfenekű, trapézalakú teknő. A Keszthelyi-berekben és Égett-berekben igen egyenletesen, zavartalanul fejlődött ki a tőzeg. Felső része szuroktőzeg, alsó része gyapjastőzeg. A két típus között helyenkint nincs éles határ, u. n. kevert tőzeg alkot átmenetet. A tőzeg és a pannonrétegek között tavi lerakódás: szürke iszapos gley települ, átlag 2—3 m vastagságban. Ezt a fenékiszapot csak a Keszthelyi-berekben fúrta át néhány helyen. Valószínűleg D felé oly arányban vastagszik, amint a tőzeg vékonyodik. A Kisbalaton és Zala folyó környékén a medence felszíne úgyszólván teljesen vízszintes, sík terület. A teljesen kivékonyodott tőzeg helyét a Zala-delta képződménye: kavics, homok és homokos iszap foglalja el. Ennek a deltának szerkezete és vastagsága ismeretlen. Gyakorlati célkitűzésünknek megfelelően, fúrásainkkal csakis a tőzegtelepet nyomoztuk, elhanyagolva a feüképződmények vizsgálatát. A Zalától D-felé ismét emelkedni kezd a medence felszíne. A főnyed—komárvárosi medencerész völgytalpa meredekebb esésű, mint a keszthely—hévizinél láttuk. A főnyed—kiskomáromi berekben a tőzeg sekélyebb, legnagyobb mélységei 4—5 m között vannak. A medencefenék hullámos. Nagyjából ÉD-irányú vonalak mentén kis szigetek sorakoznak, melyek helyenként hosszú gerincekké összeolvadva, részekre tagolják a tőzegmedencét. A tőzeg vastagsága és minősége ennek következtében gyakran változó. Helyenként iszaprétegek települnek közbe. Komárvárosnál a tőzeg teljesen eliszaposodik, majd patakhordalék lép a helyébe. A főnyed—kiskomáromi berekben a gyapjas és szuroktőzeg eloszlása szabálytalan. A szuroktőzeg közé gyakran települnek átmeneti rétegek, sőt az is előfordul, hogy egyik medencerészlet teljesen szuroktőzeg, egy dombháttal elválasztott másik medencerészlet pedig teljesen gyapjas tőzeg tölt ki.

A kisbalatoni tőzegerület alakja deflációs kimarásra utal. Ha a tavi iszapot és tőzeget eltávolítanánk belőle, előttünk állana a medencefenék szél által kimart reliefje, vagyis a tó keletkezése előtti felszín. Keszthely és Hévíz között a pannon homokkő keményebb részei meredekfalú dombokat, jardangokat alkotnak, közöttük a lazább, kevésbé ellenálló közetrészekben helyenként kerekded mélyedéseket kotort ki a légörvény. A Keszthelyi-berek egyetlen laposfenekű szélbarázda, amely délen Vörs, Főnyed és Komárváros között a futóhomok-gerincek és szélbarázdák sűrűn egymásmellé sorakozó seregévé oszlik szét. Tektonikai preformációra vallanak az Egregy—Hévíz, Páhok—Sármellék és Cserszegtomaj—Fenekpuszta közötti medenceperemek. Ezek nyílegyenes vonala valószínű-

leg egy-egy törésvonal mentén alakult ki, ott, ahol az összemorzolt kőzetanyagot könnyebben elhordhatta a szél. Erre utal, hogy a Keszthelyi-berekben nem a középén, hanem gyakran közvetlen a partok előtt vannak a legnagyobb mélységek.

Az elmondottak alapján röviden a következőkben foglalhatjuk össze a kisbalatoni tőzgetelep fejlődéstörténetét. A pliocén végén tektonikailag preformált s defláció által a diluviumban kikotort mélyedésben a Riss—Würm interglaciálisban, tő keletkezett. Az utolsó eljegesedés alatt tavi iszap rakódott le. A posztglaciálisban mindinkább elszaporodó vizinövények lassankint jellegzetes rétlápot hoztak létre, így az iszap tetejére tőzgetelep rakódott. Ettől kezdve ugyanis megvoltak a tőzgeképződés előfeltételei: állandóan sekély, de nem áramló vízzel való elárasztás és folyóhordalék lerakódásának hiánya. Az enyhébb klímájú óholocén (mogyoró és tölgy) korok éghajlata szintén kedvezett a dús növényzet kifejlődésének. Ahol a beáramló patakok iszapot és homokot sodortak a tőba, ott tőzeg helyett delta képződött. Így Egregynél Kiskomáromtól D-re, továbbá Hidvég és Vörs között. A tőzeg tisztasága a közbe rakodó, lebegő iszap mennyiségétől függ. Az üledékek ma már teljesen kitöltötték a Kisbalaton medencéjét. Csupán közepén van egy még kisebb, igen csekély mocsaras mélyedés. Száraz nyárban (1938 és 1946 évek) már ez is teljesen ki szokott száradni. A Zala hordaléka rövidesen teljesen feltöltené ezt is. Most azonban a Zala árvédelmi gátak közé szorítva szeli keresztül a mocsárvidéket, ezért hordalékát a Balatonba ülepíti, Balatonszentgyörgy és Fenékpusztá között. A delta egész fiatal. 150 évvel ezelőtt még 1300 m széles kompátkelő hely volt itt, ekkor országúttöltést építettek a sekély mocsáron át, Zala megyéből Somogyba. A tőparti homokturzások rövidesen ellepték a mesterséges töltés partját. (7. p. 16.) A Zala folyó szabályozása óta a hordalék a torkolat előtt legyezően szétterülve rakodik a Balatonba. Jelenleg már 600 m-re távolodott a Balatonpart az országút töltésétől. A növekedés később fokozatosan lassúdni fog, mert befelé a tő mélyül és így több hordalék halmozódhatik fel benne. Mégis pár 100 év alatt a Balatonnak ez a sarka egészen fel fog töltődni. Állítólag már Keszthelyig eljut a finom lebegőiszap. (7. p. 18.)

A balatonkörnyéki tőzgetelepek keletkezése és a Kisbalaton kiszáradása a holocén korszak geológiai eseményei. *Milankovits* és *Bacsák* számításai szerint a Riss—Würm interglaciális, vagyis a Balaton keletkezése óta kb. 150 ezer év telt el. A Würm vége pedig kb. 20 ezer évvel ezelőtt lehetett. (1.) Egykorú térképek szerint 100 évvel ezelőtt a Kisbalaton nyílt vize 14 km² volt, most már esős években is kevesebb 1 km²-nél. (5. p. 60.) A kőhelyi tőzgetelep 2--3 m-es mélységéből bronzkori szerszámok kerültek elő, tehát a tőzeg felső 2—3 métere kb. 2—3 ezer év alatt keletkezett.

Az elmondottakban összefoglaltam a gazdag szakirodalom és saját vizsgálataink alapján a kisbalatoni tőzgeterület kialakulását. Vizsgálatainknak, mint már említettem, elsősorban a tőzeg elterjedését és

vastagságát kellett megállapítani. Idő és pénz hiányában nem foglalkozhattunk terraszmorfológiai, pollenanalitikai és szedimentpetrográfia tanulmányokkal. Ezért több megoldatlan kérdésre mutatható rá. Ilyenek: 1. A Kisbalaton tőzegterületének fekéreégei, valamint a Zaladelta folyami lerakódásai megvizsgálások néhány 15—20 m-es fúrással. 2. Összehasonlítandók a vindornyafoki, kisbalatoni és balatonfenéki tőzegtelepek pollenjei. A vindornyafoki tőzegtelep 10 km-re É-ra van Hévíztől: *Kintzler* pollenanalízise szerint a fenyő-nyirkorban keletkezett (17. p. 507.). A vindornyafoki tőzegtelepek tengerszint feletti magassága 130—136 m, a kisbalatoni tőzegtelepé 102—110 m a Balaton fenekén levő tőzegé pedig 97—100 m. A pollenanalízisek lesznek hivatottak megvilágítani a szintkülönbségek, illetve az esetleges korkülönbségek összefüggését.

Befejezésül rámutatok a Kisbalaton tőzgekincsének nemzetgazdasági értékére. *László Gábor* és öt követőleg *Vitális Sándor* a Zalavölgy, Kisbalaton és Somogysámsoni-berek tőzegkészletét együttesen 210 millió m³-re becsülte. A mi vizsgálataink szerint a kisbalatoni tőzegtelep egymagában is több mint 200 millió m³-t tesz ki, tehát, ha ehhez hozzávesszük a zalavölgyi és somogysámsoni medencéket, úgy *László* és *Vitális* becsülésénél legalább 50%-kal nagyobb mennyiséget kapunk. Ismeretes, hogy a kiszáritott tőzeg fűtőértéke 3000—4000 kalória, vagyis közepes barnaszeneinkkel egyenlő. Ezeknél kevésbé értékes azonban, mert megfelelő feldolgozás nélkül, nyers állapotban erős porlása miatt huzamosabb tárolást és szállítást nem bír. Nagy előnye a tőzeg bányászatának, hogy a telep fedőtakaró nélkül, közvetlenül a felszínen fekszik, továbbá, hogy egyenletesen, vetődésektől nem zavarva, borít óriási sík területeket. Ezért kitermeléséhez nem kellene a földalatti műveleteknél nélkülözhetetlen biztonsági világító, szállító és szellőztető berendezések. A kitermelést viszont drágítja, hogy a tőzegtelep a talajvízszint alatt kb. 90%, a talajvízszint felett 70—80% vizet tartalmaz, vagyis a bagger által kiemelt tömegeknek csak kis része hasznosítható fűtőanyag, a többi elpárologtatandó nedvesség. A levegőn kiszáritott tőzeg víztartalma kb. 50%. Hátránya továbbá az is, hogy a kitermelés után visszamaradó gödrök értéktelen mocsárrá válnak. Láthatjuk tehát, hogy a tőzgekitermelés nem bányamérnöki, hanem inkább kultúrmérnöki feladat és a termelés költségei, a talajvíz magasságával fordítva arányosak. A tőzegterületen a talajvízszint gyorsan változik. Fúrásainkban már 1—2 napos nyári eső után azonnal több decimétert emelkedett. Az aszály következtében 1946 szeptemberében a keszthelyi berekben 2 m-re süllyedt a talajvíz; nedves évszakokban egész a felszínig szokott emelkedni. Felvételem idején a talajvízszint csupán a vízvezető csatornák közelében volt magasabb, ezek ugyanis a dombok forrásvizét, a kiszáradt tőzegterületre juttatva, nem lecsapoló, hanem oldalszivárgás révén, öntöző tevékenységet végeztek, a folyamat csapadékdús időkben természetesen megfordul, mikor a megszaporodott talajvíz a csatornáknál talál lefolyást. A tőzegtalajú rétek talajvízszintje a felszíntől 0.5 m mélységben van. A

tőzegtalajú szántóföldek talajvízszintje, a felszín alatt 0.8—1.0 m mélységben a legmegfelelőbb.

Láthatjuk tehát, hogy a mi, nyáron csapadékszegény vidékein, a lecsapolást csak mértékkel végezhetjük a mezőgazdaság érdekeit is szem előtt tartva. A csatolt szelvényből (3. ábra) látható, hogy a Kisbalaton tőzegtelepének kb. a fele, a Balaton szintje alatt fekszik, vagyis vízemelőgép nélkül nem csapolható le. Telepvastagsága, egyenletén és sem hidrogeológiai, sem tájszépészeti szempontból nem káros a inkább ajánlható volna a keszthelyi bereknek a páhoki szigettől a sármelléki vasútvonalig tartó része. Ez már kívül esik Hévíz külső védőterületén és sem hidrogeológiai, sem tájszépészeti szempontból nem káros a fürdőre. A 20-as évek szénkonjunktúrája alatt, 2 gépüzemi tőzegtermelés is volt a Kisbalatonon, mindkettő vasút mellett, hogy könnyen szállíthasson. Az egyik Fenékpusztánál, az Égett-berekben, a másik a nagykanizsai vonal, Sávoly-tőzegtelep vasútállomásánál. Utóbbi helyen a tőzeg minősége és vastagsága váltakozó. A vasútállomás épülete s a tőzegüzem házai, egy kis, hajdani lápszigeten állanak.

A tőzegkitermelés után visszamaradó mocsaras gödrök feltöltésére igénybevehető volna a Zala folyó hordaléka. Kultúrmezői feladat, a Zala vízének és hordott anyagának, a tőzegkitermelési gödrökön, mint ülepítő medencéken való átvezetése. Így kettős haszon származnék: a tőzeggödrök feltöltése révén termékeny szántóföldek keletkeznének, továbbá a Zala vize hordalékától megtisztulva kerülne a Balatonba, tehát a keszthelyi öböl további eliszapodása hosszabb időre megszűnne. A tőzegterületre jutó folyóvizek ármentesítése, a Kisbalaton kiszáritása s a keszthelyi öböl elmoscsarasodásának megakadályozása, oly feladatok, melyek egyaránt szolgálnák a tőzegtápanyászat, mezőgazdaság és gyógyfürdő-idegenforgalom érdekeit s melyek terveit geológusok és kultúrmezők közösen hivatottak kidolgozni.

A Kisbalaton tőzeggennyisége rétegvastagság szerinti elterjedésben (m³-ben)

Felvétel:	1—2 m vastag-tőzeg	2—3 m vastag-tőzeg	3—4 m vastag-tőzeg
Jaskó	2,910.000	18,950.000	19,320.000
Jaskó	1,515.000	2,225.000	2,870.000
Nagy E.	4,070.000	10,540.000	4,320.000
Sarkadi	4,500.000	11,250.000	8,400.000
Teőreök	8,196.000	11,140.000	938.000
Teőreök	2,196.000	2,170.000	3,220.000
Stefanovits	2,172.000	2,360.000	8,295.000
Buday	A z	ö s s z e s	t ö z e g
	25,559.000	58,635.000	47,363.000

Felvétel:	4—5 m vastag-tőzeg	5—6 m vastag-tőzeg	vastag-tőzeg 6—7 m	7—8 m vastag-tőzeg
Jaskó	3,150.000	—	3,640.000	1,125.000
Jaskó	315.000	2,805.000	—	—
Nagy E.	—	—	—	—
Sarkadi	3,600.000	—	—	—
Teöreök	—	—	—	—
Teöreök	—	—	—	—
Stefanovits	15,660.000	21,340.000	—	—
Buday	m e n n y i s é g		b e c s ü l v e	
	22,725.000	24,145.000	3,640.000	40,000.000
				41,125.000

Összes tőzgmennyiség: 223,192.000 m³, nedves tőzeg, azaz
55,798.000 t. légszáraz tőzeg, illetve
5.5 millió vagón légszáraz tőzeg